

عوامل مؤثر بر جلب اعتماد شهروندان در راستای تقویت مشارکت جمعی در اجرای طرح‌های توسعه شهری از دیدگاه شهروندان و مدیران (مورد مطالعه: کلان‌شهر تهران)

محمدعلی جهانبانی

دانش‌آموخته دکتری شهرسازی، واحد شهر قدس، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

ملیحه احمدی^۱

استادیار گروه شهرسازی، واحد شهر قدس، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مصطفی بهزادفر

استاد گروه شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۲۱

چکیده

توسعه پایدار شهری به معنای حرکت بر محور انسان- محیط است و لازمه تحقق آن، می‌تواند تقویت مشارکت مردمی باشد. از این رو تحقیق حاضر با هدف مقایسه دیدگاه‌های شهروندان و مدیران شهری در زمینه عوامل مؤثر بر مشارکت جمعی در اجرای طرح‌های توسعه شهری انجام گرفت. بدین منظور ۳۸۴ نفر از شهروندان و ۵۰ نفر از مدیران و برنامه‌ریزان شهری بعنوان نمونه‌ی آماری انتخاب شدند و گردآوری اطلاعات از طریق مرور منابع و پرسش‌نامه محقق ساخته مشتمل بر دو بخش جامعه‌شناختی و عوامل مؤثر در جلب اعتماد به مشارکت اجتماعی در توسعه شهری انجام گرفت. نتایج تحقیق حاضر نشان داد نمرات مدیران و برنامه‌ریزان شهری و شهروندان در مورد ویژگی‌های شهروندان برای اعتماد به مشارکت (۰/۵۳۸ = Sig.) تأثیر پذیری طرح توسعه شهری از نظر نوع آن، بر میزان اعتماد شهروندان در راستای مشارکت جمعی (۰/۵۳۸ = Sig.) تفاوت ناچیزی دارند اما نمرات مدیران و برنامه‌ریزان شهری در مورد عوامل تأثیرگذار بر اعتماد شهروندان در فضای مکان‌شناسی نسبت به نمرات شهروندان بیشتر بوده است. (023/0=Sig.) در نهایت طبق نتایج حاصل از تحقیق حاضر میتوان اذعان نمود: (۱) ویژگی‌های شهروندان برای اعتماد به مشارکت از دید مدیران و برنامه‌ریزان شهری و شهروندان از اهمیت بسزایی برخوردار است، (۲) تأثیر پذیری طرح توسعه شهری از نظر نوع آن، بر میزان اعتماد شهروندان در راستای مشارکت جمعی از دید مدیران و برنامه‌ریزان شهری و شهروندان از اهمیت بسزایی برخوردار است و (۳) عوامل تأثیرگذار بر اعتماد شهروندان در فضای مکان از دید مدیران و برنامه‌ریزان شهری و شهروندان دارای وزن و کششی مختص به خود است.

کلیدواژگان: مشارکت، اعتماد، شهروندان، طرح‌های توسعه شهری، تهران.

مقدمه

روند رو به رشد جمعیت شهرنشینی و بروز مشکلات متعدد اجتماعی، اقتصادی از یک سو و ناکارآمد بودن روش‌های مدیریت و کنترل توسعه شهری از سوی دیگر، شهرهای نابسامان و ناپایداری را خلق نموده است که از اصلی‌ترین علت ایجاد چنین نابسامانی و ناپایداری چالش‌های مدیریتی است در این میان نبود مدیریت شهری و بخصوص شکل نگرش مدیریت مشارکت عمومی که مبتنی بر کنش متقابل و فعالانه تمامی ذینفعان و بازیگران کلیدی دخیل در مدیریت توسعه شهری است. امروزه، مشارکت شهروندی مفهوم جدیدی نیست، در فرآیند تاریخی، مشارکت مفهومی است که براساس شرایط سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شکل گرفته است و ریشه‌های آن را می‌توان در دولت شهرهای یونان باستان جستجو کرد. یکی از مسائل مهم در برنامه‌ریزی شهری کشور، بحث مشارکت پایدار مردم در بخش‌های مختلف شهری است. اصولاً اگر قرار باشد. مشارکت را در یک رویکرد عمل-گرایانه به عرصه برنامه‌ریزی شهری وارد کنیم، باید این مشارکت در محیط اجتماعی و اقتصادی و در همه رفتارها و فعالیت‌های روزانه افراد و ساکنین شهری تعیین و تبیین شود. امروزه باید پذیرفت که مشارکت مردم در برنامه‌ریزی شهری نقشی مبهم و ناکارآمد دارد که البته این، محصول سالیان متمادی برنامه‌ریزی متمرکز و دولتی است و برای رفع این معضل هم باید راهی سخت و ناهموار را طی کرد (تقوایی و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۲). بنابراین آسیب‌های ناشی از عدم مشارکت به ویژه در کلان‌شهرهای کشورها، با وجود اقشار اجتماعی مختلف از قبیل کارمندان، دانشجویان، دانش‌آموزان، زنان، جوانان و سالمندان نمود بیشتری دارد. برای کاستن از آسیب‌ها و ایجاد محیطی با آسایش خاطر شهروندان، پرداختن به مشارکت در برنامه‌های شهری بسیار مهم است. مشارکت آگاهانه مردم، کیفیت اجرای برنامه‌ها و بهره‌وری آن را افزایش می‌دهد و از تحمیل هزینه‌های هنگفت بر سازمان‌ها منجمله شهرداری جلوگیری می‌نماید (Kornberger, 2015: 12). توسعه محله‌ای در قالب فرایندی مشارکتی، دموکراتیک و محله محور از چندین دهه‌ی گذشته در کشورهای توسعه یافته بعنوان محور برنامه‌ای توسعه‌ی پایدار شهری و مناطق کلان شهری، مورد تأکید قرار گرفته است (یزدانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱).

توسعه پایدار به معنای حرکت بر محور انسان-محیط است. این نوع توسعه امکان بهره‌مندی عادلانه مردم از پیشرفت‌های اقتصادی-اجتماعی، حفظ و توسعه محیط و پایداری و جامعیت توسعه را در پی دارد. در راستای دستیابی به اهداف توسعه پایدار، مشارکت لازمه توسعه‌ی شهری است و برنامه‌ریزی‌های مشارکتی در جوامع شهری، سبب ارتقای کیفی جوامع شهری و گرایش به توسعه‌ای خودجوش از درون جامعه می‌گردد. مشارکت مردم و شهروندان در هر یک از مراحل و انواع طرح‌های عمرانی باعث بهبود شرایط عمومی، توزیع قدرت و بالارفتن سطح امید به زندگی می‌شود (Fox & Stoett, 2016: 69). در واقع، توسعه شهری عبارت است از ارتقای سطح زندگی افراد از ابعاد مختلف در جهت دستیابی همه شهروندان به زندگی بهتر، که لازمه تحقق آن، می‌تواند تقویت مشارکت مردمی باشد. به عبارت دیگر، از آنجایی که مهمترین بخش در توسعه شهری، شهروندان می‌باشند، هر چقدر هم که مدیران و برنامه‌ریزان پیشنهادات و برنامه‌های خود را جهت تحقق توسعه اعمال نمایند، مادامی که شهروندان و مردم مایل به همکاری نباشند، اهداف پایداری محقق نخواهد شد. لذا در این راستا مشارکت آحاد مردم و شهروندان مورد نیاز است (Marshall, 2004: 239). امروزه اهمیت و ضرورت مشارکت در انجام امور به منظور افزایش کیفیت، کاهش هزینه‌ها، افزایش بهره‌وری، سهم کردن شهروندان در پذیرش مسئولیت، افزایش شهروندان

آگاه بر کسی پوشیده نیست. در واقع مشارکت شهروندان، موتور محرکه مدیریت شهری است. لذا ایجاب می‌کند که افراد جامعه در تمامی امور شهری، همکاری فعال و گسترده‌ای را دنبال کرده و با مشارکت فعال در جامعه، خواسته‌های مشروع آن را تحقق بخشند (Glass, 1979: 57). تجربه نشان داده است که مشارکت مردمی در اداره امور شهری باعث بهبود کارایی، تخصیص هزینه به سوی اولویت‌های اجتماعی و پروژه‌های زیر بنایی می‌گردد. مشارکت مردمی باعث افزایش توسعه انسانی و عامل برابری و تحقق عدالت اجتماعی - سیاسی می‌گردد. باید اذعان داشت که مشارکت دارای ساز و کارها، ضرورت‌ها و پیش‌زمینه‌هاست که در صورت محقق نشدن آن امکان مشارکت واقعی و هدفمند در جهت بهبود امور پدید نمی‌آید. عدم ثبات مدیریت در اتخاذ الگوهای مشارکت هدفمند، مانعی در این زمینه است. هزینه‌های مشارکت، شهروندان را از دست زدن به آن ناامید می‌سازد و درگیری به امور روزمره، رغبتی برای آنان باقی نمی‌گذارد. از طرف دیگر فقدان سرمایه اجتماعی و ضعف تعامل اجتماعی و همدلی، مشارکت بدون چشمداشت اجتماعی - سیاسی را بی‌معنا می‌سازد. در این میان آنچه سر و سامان پیدا نمی‌کند سیستم مدیریت شهری و تبعات آن بر شهروندان است (Harvey, 2009: 91). مشارکت آگاهانه مردم، کیفیت اجرای برنامه‌ها و بهره‌وری آن را افزایش می‌دهد و از تحمیل هزینه‌های هنگفت بر سازمان‌ها از جمله شهرداری جلوگیری می‌نماید (Granier & Kudo, 2016: 74). باید اذعان داشت که برنامه‌ریزان شهری همواره با ارزیابی روند توسعه شهری بر نقش و مشارکت شهروندان در این عرصه نظریات ارزنده‌ای داشته‌اند (خواجه شاکوهی و همکاران، ۱۳۹۳: ۵). از سویی دیگر حکومت محلی نیز باید مشارکت و تعامل با دیگر سازمانها را به منظور حمایت و ارتقا دانش و سرمایه پرورش دهد (اسکندری و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۹۰). بر کسی پوشیده نیست که مشارکت اجتماعی پدیده‌ای چند بعدی است که تحقق آن نیازمند شرایط و الزامات خاصی است و شناسایی عوامل موثر در جلب مشارکت شهروندان ما را در شناسایی این عوامل یاری می‌رساند. از این رو تحقیق حاضر قصد دارد به مقایسه دیدگاه‌های شهروندان و مدیران شهری در زمینه عوامل مؤثر بر جلب مشارکت جمعی در اجرای طرح‌های توسعه شهری بپردازد. این پژوهش از نظر هدف، یک پژوهش کاربردی و از نظر نحوه گردآوری داده‌ها و اطلاعات و روش تجزیه و تحلیل یک تحقیق توصیفی - همبستگی و علی-مقایسه‌ای می‌باشد. جامعه آماری پژوهش شامل دو گروه است: گروه اول شامل تمامی شهروندان کلانشهر تهران که بیش از ۱۸ سال سن دارند (حداقل سن جهت شرکت در انتخابات بعنوان تلقی یک شهروند). این جامعه براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ کلانشهر تهران ۴۱۱۳۰۳۲ نفر می‌باشد و گروه دوم شامل مدیران و برنامه‌ریزان شهری کلانشهر تهران می‌باشد. طبق معادله (۱) با لحاظ نمودن میزان خطای ۰/۰۵، احتمال موفقیت ۰/۵۰ و خطای ۰/۰۳ و جامعه هدف براساس حجم نفر، تعداد نمونه مورد نیاز برای این پژوهش در جامعه شهروندان ۳۸۴ نفر و در جامعه مدیران و برنامه‌ریزان ۵۰ نفر تعیین گردید (آذر و مومنی، ۱۳۹۸: ۳۱۵).

معادله (۱)

$$n = \frac{4129032 \times (1.96)^2 \times 50\% \times 5\%}{(0.03)^2(4129031) + (1.96)^2 \times 25\%}$$

روش جمع آوری داده‌ها به صورت ترکیبی بوده است. در گام نخست، طی روش کتابخانه‌ای از ابزارهای فیش تحقیقاتی و جدول و فرم برای بهره‌برداری از منابعی مانند کتاب‌ها و مقالات، انواع نشریات، در راستای تهیه و

تنظیم ادبیات تحقیق، همچنین شناسایی متغیرها و شاخص‌های موثر، استفاده شد. در گام دوم، از طریق پرسشنامه محقق ساخته به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته شد. پرسش‌نامه مورد استفاده مشتمل بر دو بخش زیر بود:

الف. قسمت جمعیت شناختی پرسشنامه: در راستای اهداف تعیین‌شده، قسمت جمعیت شناختی که توسط خود محقق طراحی شد و شامل متغیرهایی مانند جنس، سن، تحصیلات (زیردیپلم و دیپلم، کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و بالاتر)، وضعیت اشتغال (کارمند، شغل آزاد، دانشجو، خانه‌دار، بیکار)، وضعیت درآمد، نوع مسکن (شخصی، استیجاری، سازمانی و سایر) بود.

ب. قسمت اعتماد به مشارکت اجتماعی در توسعه شهری: از طریق مطالعه سوابق پژوهش‌های پیشین، شناختی از وضع موجود در زمینه موضوع حاضر ارائه شد. سپس عوامل تأثیرگذار بر اعتماد شهروندان در راستای تقویت مشارکت جمعی در اجرای طرح‌های توسعه شهری در یک دسته تبیین شد (به دلیل ثابت بودن فضای شهری در این پژوهش (کلانشهر تهران)، محیط شهری بعنوان مؤلفه ثابت در نظر گرفته شده و از تأثیر آن در این مرحله صرف نظر شده است). پرسشنامه حاضر شامل ۲۳ سوال سه قسمتی به شرح (۱) موارد ویژگی‌های شهروندان برای اعتماد به مشارکت، (۲) نوع و ویژگی طرح‌ها برای مشارکت و (۳) عوامل اعتمادساز در فضاهای مکان‌شناسی، می‌باشد که این پرسشنامه در مقیاس ۵ لیکرت (کاملاً موافقم: ۵، موافقم: ۴، نظری ندارم: ۳، مخالفم: ۲، کاملاً مخالفم: ۱) مورد سنجش قرار گرفت.

در نهایت برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های آمار توصیفی جهت طبقه‌بندی نمرات خام، طراحی جدول توزیع فراوانی و محاسبه شاخص‌های پراکندگی نظیر میانگین و انحراف معیار و از روش‌های آماراستنباطی در جهت آزمون فرضیه‌ها استفاده شد. در این رابطه ابتدا برای بررسی نرمال بودن توزیع جامعه کارشناسان و کارکنان از آزمون کولموگوروف-اسمیرنوف استفاده شد که با توجه به مقدار P-value بیشتر از ۰/۰۵، نمونه مورد نظر از توزیع نرمال برخوردار بود. در انجام این پژوهش از آزمون‌های تی تک نمونه، فریدمن و تی مستقل و نرم افزار "SPSS" جهت پردازش داده‌های آماری استفاده خواهد شد.

چارچوب نظری

مفهوم اعتماد

اعتماد عبارت است از؛ باور به اینکه گفته یا قول یک طرف، قابل اطمینان است و آن طرف در رابطه مبادله‌ای، به تعهداتش عمل خواهد کرد (نعمتی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۳۸). اعتماد عمومی نیز باور مردم نسبت به رفتارها و اقدامات خاصی است که انتظار دارند از دولت ببینند. وقتی اعتماد عمومی مطرح می‌شود، مردم انتظار دارند مقامات و کارکنان سازمان‌های دولتی با اقدامات خود در تعامل با آنها که در این تعامل نوعی عدم اطمینان و عدم شناخت از نحوه انجام امور در سازمان‌های دولتی وجود دارد، به انتظارات آنها پاسخ داده شود. از سویی دیگر اعتماد اجتماعی، یکی از اجزاء اصلی سرمایه‌های اجتماعی است و معمولاً آن را به منزله یکی از شاخص‌های کلیدی بررسی سرمایه‌های اجتماعی به کار می‌برند. حتی در مواقعی می‌توان گفت که بهترین یا تنهاترین شاخص در زمینه بررسی سرمایه‌های اجتماعی است (آزاد ارمکی و کمالی، ۱۳۸۳: ۱۰۴). برخی از صاحب‌نظران معتقدند که اعتماد به افراد اجازه می‌دهد تا به همکاری بپردازند. در جوامعی که افراد ساکن در آن می‌توانند اطمینان خاطر داشته‌اند که اعتماد آنها نه تنها مورد سوءاستفاده قرار نمی‌گیرد بلکه به سود آنها هم منتهی می‌شود، مبادلات و روابط

مبادله‌ای به سهولت شکل می‌گیرد. برخی دیگر نیز اعتقاد دارند که اعتماد به یکدیگر، شرط روابط ثانویه است که به نوبه خود، برای مشارکت‌های سیاسی و اجتماعی، مؤثر است. بنابراین در این رهیافت نشان داده می‌شود که اعتماد در سطح خرد، چگونه به پیدایش آن در سطح کلان کمک می‌نماید. به طور مثال هر برخورد مثبت با دانشجویان می‌تواند موجب افزایش سطح اعتماد آنها در نظام آموزشی و نهایتاً ارتقاء سطح آموزشی و علمی کشور شود. مطابق این رهیافت، اعتماد به منزله یک مفهوم جامعه‌شناختی و با هدف تحلیل آن در سطوح سیستمی و روابط بین شخصی، مفهوم‌سازی می‌گردد و بنابراین اعتماد، به منزله یک مکانیسم اجتماعی تلقی می‌گردد. مطالعه اعتماد اجتماعی، در جایگاه یک مکانیسم اجتماعی، تعاملات اجتماعی انسان‌ها را به وسیله انگیزه‌ها، احساسات و باورهای آنان بررسی می‌کند.

مفهوم مشارکت و شاخص‌های آن

مشارکت لازمه توسعه‌ی شهری است و برنامه‌ریزی‌های مشارکتی در جوامع شهری، سبب ارتقای کیفی جوامع شهری و گرایش به توسعه‌ای خودجوش از درون جامعه می‌گردد. مشارکت، مفهومی ذاتی در جوامع بشری است که برای تحکیم آن، نیاز به برنامه‌ریزی از پایین به بالا و ارتباط بین همه مؤلفه‌های موجود در این زمینه وجود دارد (۲۰۰۷: ۵۱، Chudacoff). مشارکت مردم به معنای شرکت داوطلبانه و ارادی آنها در فرایند توسعه است (شیخی و الهیاری، ۱۳۹۸: ۵۳۵). بنابراین مشارکت به عنوان اساسی‌ترین عنصر در دستیابی به اهداف توسعه به ویژه در توسعه‌ی شهری از اهمیت خاصی برخوردار است. مشارکت مردم و شهروندان در هر یک از مراحل و انواع طرح‌های عمرانی باعث بهبود شرایط عمومی، توزیع قدرت و بالارفتن سطح امید به زندگی می‌شود (لاله پور، ۱۳۹۶: ۶۳). مشارکت شهروندان در امور شهری باعث افزایش درک و آگاهی شهروندان از مسائل مربوط به آنها و نیاز متقابل به یکدیگر می‌شود (سعیدی مهر و همکاران، ۱۴۰۰، ۵۲۵).

در این تحقیق جهت سنجش عوامل مؤثر بر اعتماد شهروندان در راستای تقویت مشارکت جمعی در اجرای طرح‌های توسعه شهری (مورد پژوهی: کلانشهر تهران)، مشارکت به دو بعد عینی و ذهنی تقسیم شده است. هرکدام از این ابعاد، دارای شاخص‌هایی است که در مجموع از شش شاخص جهت سنجش مشارکت استفاده شده است. مشارکت ذهنی: بعد ذهنی مشارکت که معمولاً به دو زیرمقیاس نگرش و تمایل تقسیم می‌شود. در تحقیق حاضر برای سنجش مشارکت در بعد ذهنی ده گویه استفاده شده که از شش گویه جهت سنجش نگرش مشارکت و چهار گویه جهت سنجش تمایل به مشارکت استفاده شده است.

مشارکت عینی: بعد عینی و رفتاری مشارکت اجتماعی که به صورت عضویت، نظارت، اجرا و تصمیم‌گیری بروز می‌کند. برای سنجش مشارکت در بعد عینی ما از چهار شاخص (پرداخت هزینه‌های اقتصادی و درآمدی شهر، وضعیت نظارت و انتقاد از عملکرد مدیریت شهری، عضویت در انجمن‌ها و سازمان‌های داوطلبانه، وضعیت همکاری و شرکت در تهیه طرح‌های شهری) استفاده کردیم.

در نهایت از مجموع دو نوع مشارکت مذکور (مشارکت از بعد ذهنی و مشارکت از بعد عینی)، میزان مشارکت جمعی در طرح توسعه شهری سنجیده می‌شود (فخرایی و مرزی، ۱۳۹۶: ۱۹). مشارکت‌های مردمی، یکی از راه‌های رسیدن به پیشرفت و توسعه می‌باشد (الله‌ویردی و حمزه، ۱۳۹۹: ۱۸).

جدول ۱. ابعاد شاخص‌ها و گویه‌های مشارکت شهروندی

منابع	شاخص‌ها	ابعاد	زمینه
(خواجه شاهکوهی و همکاران، ۱۳۹۳)	فعالیت‌های عمرانی (ایجاد میدان؛ خیابان؛ مدرسه و...) فعالیت مربوط به محیط زیست (ایجاد فضای سبز، جنگل کاری و...) فعالیت‌های مربوط به خدمات شهری (نظافت شهری، دفع زباله و...) فعالیت‌های مربوط به رفاه شهری (ایجاد فرهنگ سرا، کتابخانه و...)	تمایل به انجام فعالیت‌های مختلف در سطح شهر	
(خواجه شاهکوهی و همکاران، ۱۳۹۳)	انسجام و همدلی با مسئولین عملکرد بهتر مدیریت شهری ایجاد روحیه همدلی و وفاق در جامعه استفاده بهینه از امکانات مادی و غیر مادی کاهش هزینه‌های مدیریت شهری کارآمدی و توانمندی مدیریت شهری	نگرش به مشارکت	مشارکت ذهنی
زیاری و همکاران، ۱۳۸۹	پرداخت عوارض و بهای خدمات شهری کمک هزینه مستقیم به شهرداری تامین مالی هزینه انجام طرح‌های شهرداری	وضعیت پرداخت هزینه‌های اقتصادی و درآمدی شهر	
حسین زاده و فدایی ده چشمه (۱۳۹۱)	نظارت بر فعالیت‌های شهرداری انتقاد از اجرای قوانین شهری اطلاع‌رسانی مسائل و مشکلات شهر انتقاد از عملکرد مسئولین شهری	وضعیت انتقاد و حضور از عملکرد مدیریت شهری	مشارکت ذهنی
(خواجه شاهکوهی و همکاران، ۱۳۹۳)	سازمان‌های غیر دولتی (NGOها) سازمان‌های اجتماعی (بسیج، گروه‌های صنفی، گروه‌های هنری و...)	عضویت در انجمن‌ها و سازمان‌های سازمان‌های داوطلبانه	
حسین زاده و فدایی ده چشمه (۱۳۹۱)	تامین مالی انجام طرح‌های شهری (کمک مالی) تامین نیروی انسانی (کمک فکری) تامین ابزار و وسایل فیزیکی مورد نیاز (کمک ابزاری)	وضعیت همکاری شرکت در تهیه طرح‌های شهری	

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

در تعریفی که جانسون از اعتماد می‌کند، اعتماد «ایجاد ارتباط با دیگری و درخواست پذیرش و حمایت آشکار از دیگران، خود تکمیلی در روابط و انطباق با انتظارات دیگران» است. جانسون عناصر تشکیل دهنده اعتماد را صراحت و بازبودن، سهیم کردن پذیرش، حمایت، تمایلات همکاری جویانه و رفتار مبتنی بر اعتماد می‌داند. در تحقیق حاضر برای سنجش اعتماد اجتماعی (تعمیم یافته) متغیرهای اعتماد نهادی، احساس امنیت، تجربه تبعیض، میزان فساد، عضویت در گروه‌های رسمی، عضویت در گروه‌های غیررسمی مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

میزان فساد: رفتاری است که از وظایف رسمی یک نقش اجتماعی به خاطر ملاحظات شخصی، دست‌آورد‌های مادی یا منزلتی منحرف می‌شود و یا به خاطر اعمال انواع خاصی از نفوذ در جهت منافع شخصی، از قانون تخطی می‌کند (Smelser and Baltz, 2014: 19). در این تحقیق برای سنجش میزان فساد از تعدادی گویه برای معرف‌های آن مثل پارتی، رشوه و... استفاده شده است.

تجربه تبعیض: منظور تبعیض اجتماعی است که افراد نه بر اساس قوانین بلکه در عمل مورد تبعیض قرار می‌گیرد. در این تحقیق یعنی آیا افراد در طول سه تا پنج سال گذشته در مواجهه با اموری که به مدیریت شهری مربوط

می شده مورد تبعیض و بی عدالتی و بی انصافی قرار گرفته اند. که جهت سنجش آن را تعدادی گویه استفاده شده است.

- اعتماد نهادی: منظور میزان اعتماد فرد به مدیریت شهری است.

- احساس امنیت اجتماعی: نبود نگرانی خاص در مواجهه با امور اجتماعی و نوعی احساس بهروزی عمومی است. در این تحقیق، منظور احساس امنیت جانی، اقتصادی و اجتماعی (آبرو و حیثیت) در جامعه است که برای سنجش آن از تعدادی گویه استفاده شده است.

- عضویت در گروه‌های رسمی و غیررسمی: در این تحقیق منظور از گروه‌های رسمی، گروه‌ها و انجمن‌های هنری و ادبی، اولیا و مربیان، صنفی و حرفه‌ای، احزاب و گروه‌های سیاسی، انجمن‌های خیریه و مذهبی، علمی، ورزشی، بسیج و تعاونی‌های غیر دولتی است. برای سنجش آن از افراد پرسیده شده که در کدام یک از گروه‌های فوق عضویت دارند و برای سنجش عضویت در گروه‌های غیررسمی، مدت زمانی را پاسخگو به تعامل و گفتگو با اعضای خانواده، همسایگان و دوستان در یک هفته می‌پردازد؛ سنجیده شد. از اینرو مدل مفهومی پژوهش به صورت دیاگرام بصورت زیر در نمودار شماره (۱) نشان داده شده است.

نمودار ۱. مدل مفهومی پژوهش

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

زارع شاه آبادی و نوریان نجف (۱۳۹۱)، در پژوهشی به بررسی رابطه بین اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه یزد پرداختند. نتایج نشان‌گر این بود که رابطه معناداری بین اعتماد و مشارکت اجتماعی دانشجویان تأیید شد.

موحد و عبادی (۱۳۹۴)، در پژوهشی به بررسی نقش مشارکت مردمی در توسعه محله‌ای (مطالعه موردی: محله داوودیه منطقه ۳ تهران) پرداخت. روش آماری مورد استفاده در پژوهش ضریب همبستگی پیرسون می باشد. نتایج نشانگر این بود که هر چند به دلیل رد فرضیات تحقیق، نمی‌توان به صورت قاطع بیان داشت که می‌توان با تقویت مشارکت محله‌ای به توسعه محله ای دست یافت، اما به سبب معناداری یا نزدیک به معنادار بودن برخی از مولفه‌های مشارکت محله‌ای می‌توان بیان داشت؛ توجه به مشارکت محله‌ای شرط انکارناپذیر تحقق عینی مفهوم توسعه محله ای است، یعنی دستیابی به پایداری در توسعه محله‌ای بدون توجه به پتانسیل‌های نهادی و انسانی و بهره‌گیری از تمامی ظرفیت‌های گروهی و فردی امری غیر قابل اجراست.

فخرایی و مرزی (۱۳۹۶)، در پژوهشی به بررسی رابطه مشارکت شهروندان و فاکتورهای اصلی مدیریت شهری مطالعه موردی: شهر تهران، محیط شهری پیچیده، پویا، متنوع و چندوجهی پرداختند. نتایج پژوهش نشانگر این بود که بین معیارهای حکمرانی و مشارکت شهروندان در مدیریت شهری ارتباط معنی‌داری وجود دارد. مشارکت

شهروندی بیشترین تاثیر و رابطه را با آگاهی شهروندی داشته و سپس با فاصله معنادار و زیادی تاثیری محسوس بر شفافیت و پاسخگویی و اعتماد اجتماعی دارد. همچنین رابطه متقابل درونی معناداری بین معیارهای حکمرانی وجود دارد.

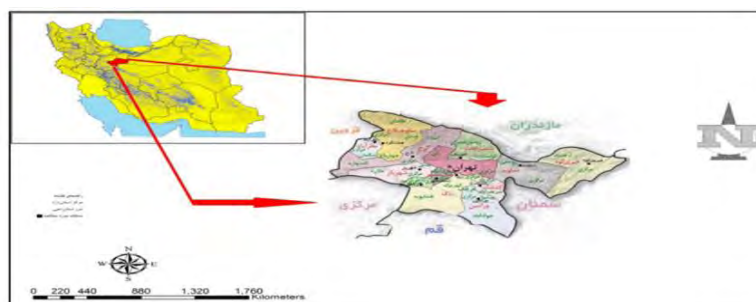
(Friesecke 2011) در پژوهشی با عنوان مشارکت عمومی در پروژه‌های توسعه شهری - یک دیدگاه آلمانی، تلاش کرده است تا به این سوال پاسخ دهد که آیا جمهوری فدرال آلمان هنوز هم به مشارکت عمومی مردم در پروژه‌های شهری علاقه مند است یا نه؟ او در پی تلاش برای جواب دادن این سوال برآمده و در درجه اول به معنای مشارکت عمومی پرداخته است. سپس اینکه این مشارکت چقدر در قانون اساسی این کشور مطرح شده است. با استفاده از تجربه پروژه‌های عمرانی کشورهای مختلف، نتایج تحقیق اظهار می‌دارند که روال‌های غیر الزام آور و غیر رسمی پذیرش عمومی و کیفیت فرایند برنامه‌ریزی را بالا می‌برد. ساندرز (۲۰۰۳) در پژوهشی با عنوان؛ مشارکت شهروندان در مسائل شهری، اظهار می‌دارد که مشارکت شهری شهروندان می‌تواند به عنوان مشارکت جدی، فعال، موثر و سازمان یافته، عناصری از جامعه مدنی و نیز فعالیت‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی حیات شهری در نظر گرفته شود که برای به دست آوردن اهداف جمعی به کار می‌رود. این فرایند، علاوه بر به دست آوردن اهداف جمعی، باعث بالا بردن اعتماد به نفس جمعی، تعامل اجتماعی، تجربه و مهارت‌های مشارکتی می‌شود.

(Anttiroiko 2016) در پژوهشی با عنوان شهر به مثابه یک طرح: به سمت یک حکمرانی مبتنی بر شهروندی، اظهار می‌دارد که تفکر طرح گونه ای، در بازسازی های اقتصادی مطرح شد که استفاده کنندگان از این طرح را قادر ساخت تا از تفاوت های شهروندی و دیگر افراد درگیر در فرآیند های ابداعی محلی بهره گیرند و در طرح ها موفق شوند. اگر طرح های مشارکتی تبدیل به هنجاری خاص در حکمرانی محلی شوند، نشانگر حرکت از سیاست حزبی و رسیدن به نظرات کارشناسانه و بوروکراسی خمود به مشارکت عمومی ای است که از تلاش های حمایتی شهروندان برای به بار آوردن خدمت عمومی محلی و ساختن شهرهای خودشان است.

محدوده مورد مطالعه

شهر تهران با وسعتی حدود ۷۳۰ کیلومتر مربع بین ۳۴ دقیقه و ۳۵ درجه تا ۳۵ درجه و ۵۹ دقیقه عرض شمالی و ۵۱ درجه و ۵ دقیقه تا ۵۱ درجه و ۵۳ دقیقه طول شرقی واقع شده است. این شهر از شمال به سلسله جبال البرز، از شرق به اوسانات و از غرب به کرج و از جنوب به ورامین محدود است. شهر تهران، از نظر تقسیمات اداری به ۲۲ منطقه و ۱۲۳ ناحیه و ۳۷۴ محله تقسیم می‌شود (آمارنامه شهر تهران، ۱۳۹۸).

شکل ۲. نقشه موقعیت جغرافیایی شهر تهران

منبع: (نویسندگان، ۱۴۰۰)

شهر تهران مراحل مختلف توسعه و تکامل شهری را از یک قلعه شهر تا یک کلانشهر امروزی در مقیاس جهانی، خیلی سریع تر از آهنگ طبیعی و در مدتی بسیار کوتاه (دو قرن) طی کرده است. از این روست که در برابر این فرآیند توسعه سریع و هجوم امواج پی در پی تحولات غیرمترقبه، از دستیابی به یک الگوی پایدار، هماهنگ و جامع بازمانده است. این شهر در هریک از مراحل توسعه خود، عناصر مورد نیاز برون شهری را در بیرون از مرزهای کالبدی خود مستقر کرده است. ولی خیلی زود به دلیل سرعت تحولات شهری و نبود مجال بازسازی و نوسازی، آنها را اشغال و در درون بافت های کالبدی خود اقدام کرده است. شاید بتوان گفت که پدیده برون افکنی عناصر برون شهری به صورت تخریب و بازسازی مداوم به یک گرایش اصلی و محوری در تاریخ توسعه کالبدی-فضایی تهران تبدیل شده است (مهدیزاده، ۱۳۸۲: ۳۷)

تحولات کالبدی-جمعیتی شهر تهران

تحولات جمعیتی

تغییرات جمعیتی شهر تهران بعنوان پایتخت و مرکز اداری و سیاسی کشور ایران از زمان قاجاریه تا کنون همگام با رشد فیزیکی، رشد جمعیت شهر تهران نیز فزاینده بوده است. تهران تا قبل از آنکه مورد توجه شاه طهماسب صفوی قرارگیرد و حصاری بر دور آن کشیده شود، دهی با هزار نفر جمعیت بود. در زمان حکومت قاجار، جمعیت شهر تهران ۱۵ هزار نفر ذکر شده بود که از این تعداد سه هزار نفر را نظامیان تشکیل می‌دادند. در سال ۱۲۷۴، جمعیت تهران را ۱۴۷ هزار و ۲۵۶ نفر نوشتند. در دوره پهلوی و جمهوری اسلامی، آمار مختلفی از جمعیت تهران اعلام شده است. با توجه به روند افزایش جمعیت در تهران، عملاً "شتاب جمعیت برای تبدیل شدن به کلانشهر، از ابتدای حکومت پهلوی (حدود سال ۱۳۰۰ شمسی) شروع و طی مدت ۴۰ سال بالغ بر ده برابر (یعنی حدود ۲ میلیون نفر در سال ۱۳۴۰) رسید. جمعیت تهران در ۴۰ سال بعد نیز (۱۳۴۰-۱۳۸۰) به ۷ میلیون نفر رسید. بر اساس شش دوره سرشماری انجام شده، جمعیت تهران طی سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ حدوداً ۵ برابر شده است (حبیبی و هورکارد، ۱۳۸۹: ۱۵۸).

تحولات کالبدی

شهر پدیده ای است مکانی-فضایی که در نقطه ای خاص ایجاد شده، در زمان تکامل یافته و رشد می یابد و در هر مقطعی از تاریخ، دگرگونی های کمی خود را به تغییرات کیفی مورد نیاز عصر خویش تبدیل میکند. پس برخورد با مسئله شهر، فضای شهری و کالبد آن برای نیازهای آنی و آتی ساکنان، فرآیندی را می طلبد که از فلسفه شهر شروع شده، در مکان-زمان رشد و گسترش یابد و با جستجوی علمی به فضا ختم گردد. این پایان، خود آغاز پویشی دوباره است (حبیبی، ۱۳۹۷: ۱۰۸). شهر تهران مراحل مختلف توسعه و تکامل شهری را از یک قلعه شهر تا یک کلانشهر امروزی در مقیاس جهانی، خیلی سریع تر از آهنگ طبیعی و در مدتی بسیار کوتاه (دو قرن) طی کرده است. از این روست که در برابر این فرآیند توسعه سریع و هجوم امواج پی در پی تحولات غیرمترقبه، از دستیابی به یک الگوی پایدار، هماهنگ و جامع بازمانده است. این شهر در هریک از مراحل توسعه خود، عناصر مورد نیاز برون شهری را در بیرون از مرزهای کالبدی خود مستقر کرده است. ولی خیلی زود به دلیل سرعت تحولات شهری و نبود مجال بازسازی و نوسازی، آنها را اشغال و در درون بافت های کالبدی خود اقدام کرده است. شاید بتوان گفت که

پدیده برون افکنی عناصر برون شهری به صورت تخریب و بازسازی مداوم به یک گرایش اصلی و محوری در تاریخ توسعه کالبدی-فضایی تهران تبدیل شده است (مهديزاده، ۱۳۸۲: ۳۵). انقلاب شگفت آوری که در چند دهه اخیر در شهر تهران در حال رشد-از آغاز دوره پهلوی- به وقوع پیوسته است، از شهر کوچک ۱۵ هزار نفری آغامحمدخان قاجار در سالهای ۱۲۰۴ (ه-ق) و ۶۰ تا ۸۰ هزار نفری ربع اول قرن نوزدهم و ۲۱۰ هزار نفری دهه های آغازین (۱۹۲۲) قرن بیستم، شهری غول پیکر و متروپل بزرگ ایران امروزی را به وجود آورده است (نظریان، ۱۳۷۰: ۲۶). در دوره پهلوی و شروع دوره ای که تهران به عنوان مدرنیزاسیون دچار دگرگونی های اساسی شد، تحولات ساختارهای اقتصادی و نیاز به نیروی کار، مازاد نیرو از بخش های دیگر اقتصاد به خصوص بخش کشاورزی را به سمت تهران کشید. این شهر در این دوران به شهری مدرن تبدیل گردید و نهضت ساختمان سازی و نیازمندیهای جدید سبب توسعه بیشتر شهر و تبدیل اراضی کنار شهر به ساختمانها و محلات جدید شد و خندق های دارالخلافه ناصری و دروازه ها برداشته و شهر از هر طرف گسترش یافت. با شکل گیری کوی های جدیدی چون تهران پارس، تهران نو و نارمک، تهران جدید نسبت به خندق دارالخلافه ناصری ۱۰ کیلومتر فاصله گرفته بود. در دوره پهلوی دوم و با توسعه مجموعه های صنعتی در ورودی شهر، توسعه دانشگاه ها، بیمارستانها، بانک و ادارات دولتی و همچنین توسعه بزرگراهها از جمله تغییرات در شهر تهران بودند (مهديزاده، ۱۳۸۲: ۳۶). در ادامه این تحول و گسترش فضایی، شهر تهران محدوده خود را در شرق به محدوده ۴۵ متری نارمک و مسیل سرخه حصار و در شمال شرق به شهرک های جدید تهران نو، نارمک و بخشی از تهران پارس و سلطنت آباد و در جنوب شرق به محور خیابان خراسان، در جنوب مرکزی به خیابان نجف آباد، در جنوب غربی به شمال قلعه مرغی، آذری، محور راه آهن تهران- تبریز، در غرب به جاده مهرآباد، در شمال غرب به میدان آزادی، چهارراه باغ فیض (میدان آریاشهر) و در شمال مرکزی بدون در نظر گرفتن کوی ها یا اراضی مسکونی پراکنده در مسیر خیابان های ولیعصر (جاده پهلوی) و جاده قدیم شمیران و اراضی اطراف به پادگان و تپه های عباس آباد و اراضی امیرآباد شمالی و تپه های گیشا می‌رساند (نظریان، ۱۳۷۰: ۲۸). قبل از این تاریخ شهرک ها و کوی هایی در اطراف کارخانه ها و اراضی نزدیک به تهران بوجود آمده بود و در اصل کوی های اطراف تهران در محدوده پنج ساله و شهرک های اطراف در خارج از محدوده و در جنب کارگاه ها و کارخانه ها قرار داشتند. علاوه بر این ابتدا مقدمات ایجاد شهرک ها و مجتمع های بزرگ مسکونی و تعاونی های مسکن، در جوار محدوده پنج ساله و سپس به تدریج مقدمات ایجاد شهرک هایی مثل تهرانشهر، کوی کیهان، ۲۰۰ دستگاه، شهر زیبا، افسریه، پیکان شهر، دولت آباد، لویزان، شهرک غرب و بعد، شهرک اکباتان، آپادانا، پاس و فرهنگیان فراهم شد که بیشتر آنها در حال حاضر در داخل محدوده قرار دارند. در سال ۱۳۵۳ حدود ۴۲ شهرک در اطراف تهران و کرج احداث شد که حدود ۳۳ شهرک در اطراف کرج قرار داشتند. با این که این شهرک ها کیلومترها از تهران فاصله داشتند ولی اصولاً اهالی این شهرک ها جهت کار و رفع نیازهای زندگی به تهران رفت و آمد می کردند. مقدمات احداث این شهرکها بیشتر به دنبال احداث اتوبان تهران-کرج که عملاً فاصله بین تهران کرج را به نصف تقلیل می داد فراهم شد. این امر اراضی اطراف کرج را برای پیدایش شهرک ها و برای سکونت گروه های مختلف اجتماعی و مازاد جمعیت تهران و کارگران شاغل در کارخانه هایی که در فاصله بین تهران و کرج قرار داشتند، مساعد می کرد (نظریان، ۱۳۷۰: ۲۹).

ویژگی های اقتصادی شهر تهران

تهران کانون اقتصادی ایران است و نخستین منطقه صنعتی این کشور محسوب می‌شود، همچنین این شهر به عنوان پایتخت سیاسی ایران، مشاغل فراوانی در زمینه‌های گوناگون دارد و اولین منطقه صنعتی کشور محسوب می‌شود. فعالیت‌های اقتصادی بین‌المللی با وجود پایتخت بودن، تاریخ و بزرگی تهران نقش چندانی در تعداد شاغل‌های آن ندارد. بر اساس آمار سال ۱۳۹۵، سهم تهران در کل تولید ناخالص داخلی ایران ۲۱ درصد است و با اختصاص نیمی از بخش صنعت کشور به خود، نقش مهمی در اقتصاد ایران دارد. صنایع تهران شامل خودروسازی، الکترونیک و تجهیزات الکتریکی، تسلیحات نظامی، منسوجات، شکر، سیمان و محصولات شیمیایی است. همچنین تهران، مرکزی پیشرو در فروش فرش و مبلمان در ایران است. در جنوب حومه تهران نیز یک پالایشگاه نفت به نام پالایشگاه نفت تهران وجود دارد. مقر اصلی شرکت ملی نفت ایران، دومین شرکت بزرگ نفتی جهان در تهران قرار دارد. ایران خودرو نیز به عنوان بزرگ‌ترین خودروساز ایران، در تهران کارخانه دارد و مقر اصلی آن نیز در همین شهر است. با این حال جوانان تهران در گرفتن کار و فرصت‌های اقتصادی مشکلاتی دارند. طبق اعلام فرماندار وقت تهران در سال ۱۳۹۸ نرخ بیکاری تهران ۵/۱۱ درصد است و با توجه به میزان مهاجرت بیکاران به تهران، کاهش آن سخت است.

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

پرسشنامه در مقیاس ۵ لیکرت (کاملاً موافقم: ۵، موافقم: ۴، نظری ندارم: ۳، مخالفم: ۲، کاملاً مخالفم: ۱) مورد سنجش قرار گرفت که ابعاد آن در جدول (۲) ارائه شده است:

جدول ۲. ابعاد پرسشنامه محقق ساخته اعتماد به مشارکت اجتماعی در توسعه شهری مورد استفاده در تحقیق

حاضر

ردیف	ابعاد پرسشنامه	شماره سؤالات پرسشنامه	مقیاس نمره گذاری
۱	ویژگی های شهروندان برای اعتماد به مشارکت	۹-۱	۵ لیکرتی
۲	نوع و ویژگی طرحها برای مشارکت	۱۶-۱۰	۵ لیکرتی
۴	عوامل اعتمادساز در فضاهای مکانشناسی	۲۳-۱۷	۵ لیکرتی

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

بررسی روایی و پایایی پرسشنامه: روایی پرسش نامه مذکور روایی محتوایی و صوری می‌باشد که برای بررسی روایی محتوایی و صوری از تأیید استادان دانشگاه و صاحب‌نظران حوزه مدیریت استفاده شده است. برای بررسی پایایی، برای هر سه مولفه بصورت جداگانه و برای کل پرسشنامه، شاخص آلفای کرانباخ محاسبه شد که نتایج آن در جدول (۳) ارائه شده است. مقدار شاخص آلفای کرانباخ برای تمام حیطه‌های پرسشنامه در دو گروه مورد بررسی بیشتر از ۰/۷ محاسبه شده است که این نشان می‌دهد، پرسشنامه در تمام حیطه‌ها از پایایی مطلوب برخوردار می‌باشد.

جدول ۳. آلفای کرانباخ (آماره ی پایایی پرسشنامه)

مولفه	گروه	تعداد سؤالات	مقدار شاخص آلفای کرانباخ
ویژگی های شهروندان برای اعتماد به مشارکت	مدیران و برنامه ریزان شهری	۹	۰/۸۸۵
	شهروندان	۹	۰/۷۴۸
نوع و ویژگی طرحها برای مشارکت	مدیران و برنامه ریزان شهری	۷	۰/۷۹۸

۰/۷۵۵	۷	شهروندان	
۰/۷۸۴	۷	مدیران و برنامه ریزان شهری	عوامل اعتمادساز در فضاهای مکانشناسی
۰/۷۳۵	۷	شهروندان	
۰/۸۶۸	۲۳	مدیران و برنامه ریزان شهری	کل پرسشنامه
۰/۷۹۹	۲۳	شهروندان	

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

داده‌های توصیفی: در این بخش به ارائه داده‌های توصیفی نمونه‌های پژوهش برحسب متغیرهای پژوهشی در بخش اطلاعات عمومی پرسشنامه پرداخته می‌شود و اطلاعات مربوط به متغیرهای جنس، سن، تحصیلات، وضعیت اشتغال، وضعیت درآمد (در ماه) و نوع مسکن ارائه می‌شود. طبق اطلاعات ارائه شده در جدول (۴) تعداد مردان در جامعه آماری مورد بررسی که مدیران و برنامه ریزان شهری هستند، با اختلاف بسیاری بیشتر از زنان است که مشخص کننده این مهم است که در جامعه مردسالار ایران هنوز بانوان جایگاه مناسبی در میان خبرگان پروژه‌های مختلف و پروژه‌های بزرگ پیمانکاری ندارند و اعتماد کمتری نسبت به مهارت‌ها و توانمندی‌های آنها می‌شود که این مهم بیشتر ریشه در باورهای فرهنگی جامعه دارد.

جدول ۴. فراوانی نمونه‌ها بر حسب متغیر جنسیت

شهروندان	مدیران و برنامه ریزان شهری	گروه جنسیت	
۱۸۸	۳۶	مرد	فراوانی مطلق
٪۴۹	٪۷۲		درصد فراوانی
۱۹۶	۱۴	زن	فراوانی مطلق
٪۵۱	٪۲۸		درصد فراوانی
۳۸۴	۵۰	کل	

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

طبق اطلاعات ارائه شده در جدول (۵) بیشترین تعداد مدیران و برنامه ریزان شهری در بازه سنی ۲۵ تا ۳۵ سال قرار دارند. کمترین تعداد نیز در بازه ۳۵ تا ۴۵ سال قرار دارند و این نشان دهنده جوان بودن سرمایه‌های انسانی در جمعیت مدیران و برنامه ریزان شهری است. از طرف دیگر بیشتر شهروندان ۲۵ سال و بالاتر تمایل به شرکت در پژوهش حاضر داشته‌اند.

جدول ۵. فراوانی نمونه‌ها بر حسب متغیر سن

شهروندان	مدیران و برنامه ریزان شهری	گروه رده سنی	
۲۴	۶	کمتر از ۲۵ سال	فراوانی مطلق
٪۶/۵	٪۱۲/۸		درصد فراوانی
۱۲۱	۲۰	۲۵ تا ۳۵ سال	فراوانی مطلق
٪۳۲/۸	٪۴۲/۶		درصد فراوانی
۱۲۳	۲	۳۵ تا ۴۵ سال	فراوانی مطلق
٪۳۳/۳	٪۴/۳		درصد فراوانی
۱۰۱	۱۹	۴۵ سال و بیشتر	فراوانی مطلق

درصد فراوانی	۴۰/۴٪	۲۷/۴٪
کل	۴۷	۳۶۹

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

مطابق با اطلاعات ارائه شده بیشتر مدیران و برنامه ریزان شهری دارای تحصیلات لیسانس می باشند و کمترین نیز متعلق به تحصیلات کارشناس ارشد و بالاتر است. با توجه به سطح تحصیلات پاسخگویان مشخص می گردد که مدیران و برنامه ریزان شهری بیشتر افراد تحصیل کرده و دانشگاهی می باشند که خود عامل مهمی در ایجاد بسترهای مناسب برای پیاده‌سازی تکنولوژی های مدرن و همگام شدن با تغییرات روز دنیا است. از طرف دیگر بیشتر شهروندان دارای تحصیلات کارشناسی ارشد و بالاتر تمایل به شرکت در پژوهش حاضر داشته‌اند.

جدول ۶. فراوانی نمونه‌ها بر حسب متغیر سطح تحصیلات

شهروندان	مدیران	گروه	سطح تحصیلات
۲۲	۱۰	فراوانی مطلق	دیپلم و پایین‌تر
۵/۷٪	۲۰٪	درصد	
۱۵	۱۳	فراوانی مطلق	کاردانی
۳/۹٪	۲۶٪	درصد	
۹۲	۲۰	فراوانی مطلق	کارشناسی
۲۴٪	۴۰٪	درصد	
۲۵۵	۷	فراوانی مطلق	کارشناس ارشد به بالا
۶۶/۴٪	۱۴٪	درصد	
۳۸۴	۵۰	کل	

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

مطابق با اطلاعات ارائه شده در جدول (۷)، (۸) و (۹) در میان مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان شرکت کننده در پژوهش حاضر اکثریت کارمند بوده‌اند و در میان مدیران و برنامه ریزان شهری اکثریت دارای درآمد ۳/۵ میلیون تومان و بالاتر بوده‌اند و اکثریت شهروندان درآمد خود را ۲/۵ تا ۳/۵ میلیون تومان گزارش کرده‌اند. در میان مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان شرکت کننده در پژوهش حاضر اکثریت دارای مسکن شخصی بوده‌اند.

جدول ۷. فراوانی نمونه‌ها بر حسب متغیر وضعیت اشتغال

شهروندان	مدیران و برنامه ریزان شهری	گروه	وضعیت اشتغال
۳۴۷	۳۸	فراوانی مطلق	کارمند
۹۳/۸٪	۷۷/۶٪	درصد	
۸	۴	فراوانی مطلق	شغل
۲/۲٪	۸/۲٪	درصد	
۷	۴	فراوانی مطلق	آزاد
۱/۹٪	۸/۲٪	درصد	

خانۀ	فراوانی مطلق	۳	۸
دار	درصد فراوانی	٪۶/۱	٪۲/۲
کل		۴۹	۳۷۰

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

جدول ۸. فراوانی نمونه‌ها بر حسب متغیر درآمد

شهروندان	مدیران و برنامه ریزان شهری	گروه درآمد
۳۸	۳	کمتر از ۱ میلیون تومان فراوانی مطلق
٪۲۷/۵	٪۱۱/۵	درصد فراوانی
۳۱	۷	۱/۵ تا ۲/۵ میلیون تومان فراوانی مطلق
٪۲۲/۵	٪۲۶/۹	درصد فراوانی
۴۶	۷	۲/۵ تا ۳/۵ میلیون تومان فراوانی مطلق
٪۳۳/۳	٪۲۶/۹	درصد فراوانی
۲۳	۹	۳/۵ میلیون تومان و بالاتر فراوانی مطلق
٪۱۶/۷	٪۳۴/۶	درصد فراوانی
۱۳۸	۲۶	کل

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

جدول ۹. فراوانی نمونه‌ها بر حسب متغیر نوع مسکن

شهروندان	مدیران و برنامه ریزان شهری	گروه نوع مسکن
۲۵۴	۲۵	شخصی فراوانی مطلق
٪۶۷/۶	٪۵/۱	درصد فراوانی
۶۸	۲۱	استیجاری فراوانی مطلق
٪۱۸/۱	٪۴۲/۹	درصد فراوانی
۷	۱	سازمانی فراوانی مطلق
٪۱/۹	٪۲	درصد فراوانی
۴۷	۲	سایر فراوانی مطلق
٪۱۲/۵	٪۴/۱	درصد فراوانی
۳۷۶	۴۹	کل

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

بررسی نرمال بودن داده‌ها: در تحقیق حاضر از آزمون معتبر کلموگروف-اسمیرنوف جهت بررسی نرمال بودن توزیع متغیرهای تحقیق استفاده شد. این آزمون در حالت تک نمونه‌ای به مقایسه تابع توزیع تجمعی مشاهده شده با تابع توزیع تجمعی مورد انتظار در یک متغیر در سطح سنجش فاصله‌ای می‌پردازد. مطابق با نتایج ارائه شده در

جدول (۱۰) با توجه به مقدار سطح معناداری حاصل از آماره کلموگروف-اسمیرنوف می‌توان استنباط نمود که توزیع مورد انتظار با توزیع مشاهده شده برای تمام متغیرها تفاوت معنی داری با توزیع نرمال ندارد و بنابراین توزیع این متغیرها نرمال است. از این رو باید برای آزمون فرضیات از آماره های پارامتریک و آزمون تی تک نمونه‌ای و آزمون تی مستقل استفاده نمود.

جدول ۱۰. آزمون نرمال بودن داده‌ها طبق سطح معناداری حاصل از آماره کلموگروف-اسمیرنوف

نتیجه	تایید فرضیه	مقدار خطا	سطح معناداری	نوع توزیع بکارگرفته شده	گروه	متغیر
توزیع نرمال است	H_0	۰/۰۵	۰/۰۹۸	نرمال	مدیران و برنامه ریزان شهری	ویژگی های شهروندان برای اعتماد به مشارکت
توزیع نرمال است	H_0	۰/۰۵	۰/۰۶۲	نرمال	شهروندان	نوع و ویژگی طرحها برای مشارکت
توزیع نرمال است	H_0	۰/۰۵	۰/۰۸۱	نرمال	مدیران و برنامه ریزان شهری	عوامل اعتمادساز در فضاهای مکانشناسی
توزیع نرمال است	H_0	۰/۰۵	۰/۰۸۵	نرمال	شهروندان	
توزیع نرمال است	H_0	۰/۰۵	۰/۰۹۶	نرمال	مدیران و برنامه ریزان شهری	
توزیع نرمال است	H_0	۰/۰۵	۰/۰۸۹	نرمال	شهروندان	

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

نتایج حاصل از آزمون لون: همانگونه که در جدول (۱۱) مشاهده می‌شود، با توجه به نتایجی که در مقایسه ویژگی های شهروندان برای اعتماد به مشارکت از دید مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان $F=0.962/0$ ، $Sig.$ به دست آمد، می‌توان بیان کرد که با فرض برابری واریانس از دید مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان، ویژگی های شهروندان برای اعتماد به مشارکت در دو گروه، معنی دار نبوده است. به این معنی که نمرات مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان در مورد ویژگی های شهروندان برای اعتماد به مشارکت تفاوت ناچیزی دارند $(Sig.=0.538)$.

جدول ۱۱. نتایج آزمون T مستقل در مقایسه ویژگی های شهروندان برای اعتماد به مشارکت از دید مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان

نتایج آزمون T			نتایج آزمون لون			
Sig	فاصله اطمینان ۹۵٪ برای اختلاف میانگین دو گروه	df	آماره T	اختلاف میانگین دو گروه	Sig.	آماره F
.	کران پایین کران بالا	۴۲	-۰/۶۱۷	-۰/۰۶۰۷	۰/۹۶۲	۰/۰۰۲
.		۳				

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

همانگونه که در جدول (۱۲) مشاهده می‌شود، با توجه به نتایجی که در مقایسه تأثیر پذیری طرح توسعه شهری از نظرنوع آن، بر میزان اعتماد شهروندان در راستای مشارکت جمعی از دید مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان

ریزان شهری و شهروندان، تأثیر پذیری طرح توسعه شهری از نظرنوع آن، بر میزان اعتماد شهروندان در راستای مشارکت جمعی در دو گروه، معنی‌دار نبوده است. به این معنی که نمرات مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان در مورد تأثیر پذیری طرح توسعه شهری از نظرنوع آن، بر میزان اعتماد شهروندان در راستای مشارکت جمعی تفاوت ناچیزی دارند (Sig = ۰/۵۳۸).

جدول ۱۲. نتایج آزمون T مستقل در مقایسه تأثیر پذیری طرح توسعه شهری از نظر نوع آن، بر میزان اعتماد شهروندان در راستای مشارکت جمعی از دید مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان

نتایج آزمون T				نتایج آزمون لون			
Sig.	فاصله اطمینان ۹۵٪ برای اختلاف میانگین دو گروه	d	آماره T	اختلاف میانگین دو گروه	Sig.	F	آماره
		f					
		کران پایین					
		کران بالا					
۰/۳۴۴	۰/۱۴۱	-۰/۴۰۳	۴	-۰/۱۳۰۸	۰/۲۵۴	۱/۳۰۷	
			۰۹	-۰			

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

همانگونه که در جدول (۱۳) مشاهده می‌شود، با توجه به نتایجی که در مقایسه عوامل تأثیرگذار بر اعتماد شهروندان در فضای مکان‌شناسی از دید مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان (Sig = ۰/۱۸۲، F = ۰/۶۷) به دست آمد، می‌توان بیان کرد که با فرض برابری واریانس از دید مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان، عوامل تأثیرگذار بر اعتماد شهروندان در فضای مکان‌شناسی در دو گروه، معنی‌دار نبوده است. به این معنی که نمرات مدیران و برنامه ریزان شهری در مورد عوامل تأثیرگذار بر اعتماد شهروندان در فضای مکان‌شناسی نسبت به نمرات شهروندان بیشتر بوده است (Sig = ۰/۰۲۳).

جدول ۱۳. نتایج آزمون T مستقل در مقایسه عوامل تأثیرگذار بر اعتماد شهروندان در فضای مکان‌شناسی از دید مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان

نتایج آزمون T				نتایج آزمون لون			
Sig.	فاصله اطمینان ۹۵٪ برای اختلاف میانگین دو گروه	d	آماره T	اختلاف میانگین دو گروه	Sig.	F	آماره
		f					
		کران پایین					
		کران بالا					
۰/۲۳	۰/۴۴۴	۰/۰۳۳۹	۴	۰/۲۳۸۹	۰/۶۷	۰/۱۸۲	
۰/			۲۹				

منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهشی

برنامه ریزی شهری مستلزم ایجاد یک نظام یکپارچه از سطوح مختلف برنامه ریزی است که نحوه پیوستگی و هماهنگی میان سیستم‌های فرادست و فرودست را نشان دهد (محمدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۸۲). پژوهش حاضر با هدف سنجش عوامل مؤثر بر اعتماد شهروندان در راستای تقویت مشارکت جمعی در اجرای طرح‌های توسعه شهری (مورد پژوهشی: کلانشهر تهران) «انجام شد، چرا که میتوان گفت که مشارکت مردم در روند تصمیم‌گیری شهری،

یکی از عناصر اصلی حکومت مردمی است و افزایش مشارکت مردم در امور شهری، می‌تواند در ایجاد تعادل شهری، نقش ارزنده ای ایفا کند (تقوایی و همکاران، ۱۳۸۸) تحقیقات مختلفی نیز در گذشته در زمینه نقش مشارکت مردم در روند تصمیم‌گیری شهری صورت پذیرفته است؛ از سوی دیگر رشد اعتماد اجتماعی در افراد باعث احساس امنیت، آزادی استقلال و همبستگی اجتماعی هر کدام از طرفین رابطه می‌گردد (عباس زاده، ۱۳۸۷). ازینرو همانطور که گفته شد پژوهش حاضر با رویکردی نوین به سنجش عوامل مؤثر بر اعتماد شهروندان در راستای تقویت مشارکت جمعی در اجرای طرح‌های توسعه شهری (مورد پژوهشی: کلانشهر تهران) از دید ۳۸۴ نفر از شهروندان کلانشهر تهران و ۵۰ نفر از مدیران و برنامه ریزان شهری کلانشهر تهران انجام شد، ابزار پژوهش در مطالعه حاضر پرسشنامه ای بود که متناسب با اهداف مطالعه تهیه و گردآوری شده بود و بطور مناسب متغیرهای مورد نظر در پژوهش حاضر را اندازه‌گیری کرده بود. نتایج تحقیق حاضر نشان داد که ویژگی‌های شهروندان برای اعتماد به مشارکت از دید مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان از اهمیت بسزایی برخوردار است. همچنین تأثیر پذیری طرح توسعه شهری از نظر نوع آن، بر میزان اعتماد شهروندان در راستای مشارکت جمعی از دید مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان از اهمیت بسزایی برخوردار است و عوامل تأثیرگذار بر اعتماد شهروندان در فضای مکان از دید مدیران و برنامه ریزان شهری و شهروندان دارای وزن و کششی مختص به خود است.

محققان با شناسایی مدل‌های تقویت مشارکت جمعی در اجرای طرح‌های توسعه شهری برای جوامع آماری دیگر چون، سازمان‌های خصوصی و سازمان‌های دولتی شهرهای دیگر، به مقایسه شاخص‌های موثر در توانمندسازی تقویت مشارکت جمعی در اجرای طرح‌های توسعه شهری (به طور انطباقی در این جوامع) و نتایج حاصله از هر یک پرداخته و به تهیه یک مدل جامع در راستای تقویت مشارکت جمعی در اجرای طرح‌های توسعه شهری کمک کنند. وقتی انتخاب اعضای اجرایی طرح‌ها با همکاری مردم محلی صورت گیرد و حکمروایی مشارکت دولتی-محلی (مشارکتی) در این راستا جریان داشته باشد؛ موجب خواهد شد تا بر میزان کنش هدفمند در فرآیند تعاملی بین کنشگر و محیط اجتماعی برای نیل به اهداف معین و از پیش تعیین شده در راستای تقویت مشارکت جمعی در اجرای طرح‌های توسعه شهری افزوده شود.

لذا اعطای اختیار به مراجع محلی جهت برنامه ریزی طرح‌های شهری، پیشنهاد ارائه طرح‌های شهری توسط مراجع محلی، طراحی طرح‌های شهری توسط مراجع محلی، تصویب طرح‌های شهری توسط مراجع محلی و اجرای طرح‌های شهری توسط مراجع محلی باعث می‌شود تا شهروندان کمک مالی بیشتری جهت اجرای طرح‌ها داشته باشند، در زمینه همفکری برای اجرای طرح‌ها با مدیران شهری استقبال نمایند، در زمینه ارائه نظرات و پیشنهادات به مدیران شهری انگیزه لازم را داشته باشند و ضمن توجه به قوانین در اجرای طرح‌ها، از ارائه کمک در تهیه و اجرای طرح‌ها از هیچ اقدامی اجتناب نورزند.

در این راستا به منظور هرچه بیشتر شدن سطح مشارکت جمعی در اجرای طرح‌های توسعه شهری به اولویت‌های شهروندان در زمینه تعیین اولویت‌های خدمات مدیریت شهری توجه گردد و تصمیمات کارشناسانه آنها مورد استفاده قرار گیرد. همچنین در این راستا می‌توان به اعطای اختیارات به مراجع محلی شایسته جهت برنامه‌ریزی

طرح های شهری پرداخت و از پیشنهاد ارائه طرح های شهری توسط مراجع محلی استقبال نمود. علاوه براین می‌توان از مراجع محلی مجرب در طراحی، تصویب و اجرای طرح های شهری مذکور بهره برد. بنابراین با توجه و انجام این پیشنهادات می‌توان بر افزایش اعتماد شهروندان در راستای تقویت مشارکت جمعی در اجرای طرح های توسعه شهری امیدوار بود.

از سویی دیگر به منظور افزایش رضایت شهروندان و همچنین بیشتر شدن میزان احترام و اعتماد بین هم محله‌ای‌ها، انجام اقداماتی از قبیل گسترش تفکر محله گرایی، تحقق شعار محله محوری، تقویت هویت محله ای، افزایش احساس تعلق به محله، افزایش وفاق و همبستگی اجتماعی در سطح محله و در نهایت افزایش سرمایه اجتماعی در سطوح خرد، میانی و کلان، پاسخگویی شفاف مسئولین و گسترش فرآیند نظارت مردمی و حل بسیاری از مشکلات محلات توسط خود اهالی محل باید مورد توجه مجریان و متولیان قانونی احیای فضاهای شهری کلان شهرها قرار گیرد.

از این رو در راستای تقویت مشارکت جمعی شهروندان در اجرای طرح های توسعه شهری، مدیریت شهری تهران باید با ارتقاء جایگاه نهادهای اجتماعی و فرهنگی، تبدیل به مجرای جهت آموزش تمامی مردم برای مشارکت در تصمیم‌گیری‌های جمعی در سطح محله‌ها، ظرفیت سازی و نهادینه سازی در سازمان‌های ذیربط از طریق همکاری بین بخشی به منظور بهره مندی کاربردی و عملی از مشارکت مردمی، تلاش کند. در همین راستا اقدامات زیر حائز اهمیت خواهند بود.

تشکیل کارگاه‌هایی با حضور مردم محلی، آگاهی‌رسانی توسط رسانه‌ها، آموزش گروه‌های شهروندی و پرسنل شهرداری، تشکیل جلسات گردهمایی بین شهروندان و مسئولان، نظرسنجی از مردم و مشارکت شهروندان در تهیه و اجرای طرح‌ها می‌تواند نقش موثری در این حیطة داشته باشد.

منابع

- آذر، عادل؛ و مومنی، منصور (۱۳۹۸). آمار و کاربرد آن در مدیریت - جلد دوم - تجزیه و تحلیل آماری، ناشر: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، تعداد صفحات: ۴۷۶
- آزاد ارمکی، تقی؛ و کمالی، افسانه (۱۳۸۳). اعتماد، اجتماع و جنسیت بررسی تطبیقی اعتماد متقابل در بین دو جنس، مجله جامعه‌شناسی ایران ۵(۲)، ۱۰۰-۱۳۲.
- الله‌ویردی، مهرشاد؛ و حمزه، فرهاد (۱۳۹۹). تحلیل و ارزیابی مشارکت‌های مردمی در توسعه محله‌ای با استفاده از مدل تاپسیس (مطالعه موردی: منطقه ۶ تهران). فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای (۱۰)، ۱۷-۳۱.
- اسکندری، محمدرضا؛ سعیدی رضوانی، نوید؛ و نواح، عبدالرضا (۱۳۹۹). ارزیابی اثرات حکمروایی کلانشهری و سیاست‌گذاری عمومی در مناطق کلانشهری (نمونه موردی کلانشهر اهواز) فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای (۱۰)، ۵۷۹-۵۹۳.
- تقوایی، مسعود؛ بابانسیب، رسول؛ و موسوی، چمران (۱۳۸۸). تحلیلی بر سنجش عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در مدیریت شهری، فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال اول، شماره دوم، ۱۹-۳۶.

حسین زاده، علی حسین؛ و فدایی ده چشمه، حمید (۱۳۹۱). بررسی عوامل اجتماعی موثر بر مشارکت شهروندان در امور شهری (مطالعه موردی: شهر شهرکرد)، مجله: مطالعات جامعه‌شناختی شهری، زمستان ۱۳۹۱، دوره ۲، شماره ۵؛ از صفحه ۵۹ تا صفحه ۸۲.

حبیبی، محسن (۱۳۹۷). «از شهر تا شهر: تحلیل تاریخی مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن: تفکر و تأثیر»، ناشر: دانشگاه تهران، ص: ۲۵۴.

حبیبی، محسن؛ و هورکارد برنارد (۱۳۸۹). اطلس کلان شهر تهران، سرزمین و مردم، ص ۲۱۹.
خواجه شاهکوهی، علیرضا؛ نجفی کانی، علی اکبر؛ و بابائیان، طاهره (۱۳۹۳). بررسی میزان مشارکت شهروندان حاشیه شهرهای میانی در مدیریت شهری. مطالعه موردی: شهر بابل. مجله آمایش جغرافیایی فضا، ۴(۱۲)، ۱-۱۹.
زارع شاه آبادی، اکبر؛ و نوریان نجف، محمد (۱۳۹۱). بررسی رابطه اعتماد اجتماعی با مشارکت اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه یزد. جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه (۱)، ۶۹-۴۷.

زیاری، کرامت الله؛ زندوی، سید مجدالدین؛ آقاجانی، محمد؛ و مقدم، محمد (۱۳۸۹). بررسی مشارکت شهروندی و نقش آن در مدیریت شهری شهرهای کوچک (نمونه‌ی موردی: شهرهای گله‌دار، ورزنه و هیدج) جغرافیا و توسعه ناحیه ای دوره ۷، شماره ۱۳. doi: 10.22067/geography.v7i13.8983

سعیدی مهر، محمود؛ انوری، محمودرضا؛ و کریمیان بستانی، مریم (۱۴۰۰). تحلیل ابعاد مشارکت شهروندان در مدیریت پسماند در مناطق شهری (مطالعه موردی: شهر زاهدان) فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه ای، ۱۱(۴)، ۵۳۵-۵۲۱.

شیخی، حجت؛ و الهیاری، گودرز (۱۳۹۸). بررسی و تحلیل نقش مشارکت مردمی در بهسازی بافت های فرسوده شهری (مورد مطالعه: محله جلیلی شهر کرمانشاه). فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه ای، ۱۰(۱-۲)، ۵۳۱-۵۴۵.
عباس زاده، محمد (۱۳۸۷). بررسی عوامل موثر بر مشارکت شهروندان در امور شهر (مطالعه موردی: اصفهان)، استادان راهنما: دکتر رسول ربانی و دکتر وحید قاسمی، پایان نامه دکترای جامعه‌شناسی، دانشگاه اصفهان.

فخرایی عباس؛ و مرزی، روزین (۱۳۹۶). بررسی رابطه مشارکت شهروندان و فاکتورهای اصلی مدیریت شهری مطالعه موردی: شهر تهران. مطالعات محیطی هفت حصار. ۶(۲۱): ۱۷-۲۶.

لاله پور، منیژه (۱۳۹۶). تحلیلی بر ظرفیت نهادی- مدیریتی فضاهاى شهری در ارتباط با مشارکت شهروندان در اداره شهرها (مطالعه موردی: منطقه ۸ شهر تبریز). فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۱۵(۴۹)، ۵۹-۸۰. doi: 10.22111/gdij.2017.3451

موحد، علی؛ و عبادی، مریم (۱۳۹۴). نقش مشارکت مردمی در توسعه محله ای (مطالعه موردی: محله داوودیه- منطقه ۳ تهران)، نشریه شهر پایدار، دوره دوم، شماره ۴(پیاپی ۵)، صص ۳۲-۱۷.

محمدی، جمال؛ باقری، کیوان؛ و حیدری، سامان (۱۳۹۳). سنجش و بررسی میزان مشارکت شهروندان در امور شهری و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی: شهر سنج) مجله تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری اجتماعی، دوره ۷، شماره ۲، صص ۲۰۹-۱۷۹.

مهدی زاده، جواد (۱۳۸۲). نگاهی به روند تاریخی توسعه کالبدی- فضایی شهر تهران (۴) (دوره شکل گیری مجموعه شهری تهران از ۱۳۵۷ تا امروز)، تابستان ۱۳۸۲ - شماره ۵، صص ۴۱-۳۴.

نظریان، اصغر (۱۳۷۰). «گسترش فضایی تهران و پیدایش شهرهای اقماری»، پژوهش‌های جغرافیایی بهار ۱۳۷۰، شماره ۲۰.

نعمتی، محمد علی؛ اکبرزاده صفوئی، مرتضی؛ زنگیان، سمیه؛ وموسوی امیری، طیبه (۱۳۹۴). طراحی مدل تعاملی امنیت ادراک‌شده و اعتماد شهروندی و تأثیر آنها بر پذیرش بانکداری اینترنتی (مورد مطالعه: شهرستان خوی). فصلنامه علمی-پژوهشی اقتصاد و مدیریت شهری؛ ۳ (۱۱)، صص: ۱۳۷-۱۵۲.

یزدانی، احسان؛ هاشمی، سید محمود؛ ونعامی، عبدالله (۱۴۰۰). ارائه الگوی کیفی توسعه کسب و کارهای نوین با رویکرد محله محور در کلان شهر تهران، فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه ای.

Anttiroiko Ari-Veikko (2016), City-as-a-Platform: The Rise of Participatory Innovation Platforms in Finnish Cities, Sustainability (Switzerland) (2016) 8(9), DOI: 10.3390/su8090922.

Chudacoff, Howard. P and Judith E. Smith (2007). The Evolution of American Urban Society, the University of California: Prentice Hall PTR, Fifth Edition.

Fox, O., & Stoett, P. (2016). Citizen participation in the UN Sustainable Development Goals consultation process: Toward global democratic governance?. Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations, 22(4), 555-574.

Friesecke, Frank (2011), Public participation in urban development projects: a German perspective, FIG Working Week 2011 – Bridging the Gap between Cultures Marrakech, Morocco, 18-22 May 2011

Granier, B., & Kudo, H. (2016). How are citizens involved in smart cities? Analysing citizen participation in Japanese "Smart Communities". Information Polity, 21(1), 61-76.

Glass, James J. (1979). "Citizen Participation in planning; the Relationship between objectives and techniques", APA Journal, vol.45. No.2.

Harvey, D. (2009), Social Justice and the City, the University of Georgia Press, Athens, Revised Edition.

Kornberger, M.; Borch, C (2015). Introduction. In Urban Commons. Rethinking the City; Borch, C., Kornberger, M., Eds.; Routledge: Abingdon, UK; New York, NY, USA

Marshal, M.j. (2004), Citizen Participation and the neighborhood Context: A Newat the Coproduction of Local Public Goods, Political Research Quarterly ,VOL. 57,No.2,P:231-244.

Sanders (2003) , citizen participation in urban affairs.